

Leena Kirstinä

Z. TOPELIUS - MISTÄ SATUJA SAADAAN?

[julkaisematon luento, noin v. 1998]

Zachris Topelius vastaa kysymykseemme mistä satuja saadaan sadussa Huru man hittar sagor (1868). Satua kysellään siinä koulumestarilta, kenraalilta, valtioneuvokselta, salaneuvoksettarelta ja toiseltakin tädiltä Ullalta, mutta koulumestari tarjoaa kertomataulua, kenraali sotilaskoulutusta, valtioneuvos kunniamerkkiä, salaneuvoksetar käsityötaidon mestarinäytettä, peruukkia, Ulla-täti hyvätapaiselle nuorisolle kirjoitettuja siveellisiä kertomuksia. Sadut löytyvät lopulta metsästä, katajapensaasta.

Topeliuksella on toinenkin metasatu Wipplustig och gubben i mån (Vippari-Ville, 1852). Vippari-Ville kiertää kyllä esittämässä nukketeatteria mielikuvituksettomalle yleisölle, joka esittää koko ajan epäolennaisia kysymyksiä. Yksi ei kuule, toinen ei näe ja kolmas ihmettelee, missä on se meri, jossa taistelulaivan on määrä purjehtia. Lepuuttaessaan itseään pientareella Ville saa uuden aiheen, kun hän pääsee kotkan kyydissä Kuu-matkalle. Kuussa käynnin jälkeen Ville tuumaa tyytyväisenä:

Kyllä nyt kelpaa meikäpojan, kuussakävijän! Ja minua kun on haukuttu huijariksi... -
Vaikka kyllähän meitä taiteilijoita on maailman sivu pidetty milloin huijareina milloin narreina...

Debatti taiteilijan roolista jatkuu, kun kaiku intää vastaan, että “narreina”.

Topelius uskoo muiden romantikkojen tavoin luontoon, uneen ja mielikuvitukseen luomisen lähteenä. Tutkimus voi antaa muitakin vastauksia selvittelemällä Topeliuksen satujen kirjallista kontekstia. Topeliuksen yhteydet ovat moninaiset antiikin mytologiasta (Pikku Genius, Tutteli ja Putteli) renessanssin ja romantiikan kirjallisuuteen, jota Topelius oli lapsesta saakka lukenut: Rinaldo Rinaldini palautuu Vulpiuksen renessanssiromaaniin, Prinsessa Ruusunen Grimmin satuihin, Lintu Sininen Atterbomin samannimiseen näytelmään.

H. C. Andersén on yksi keskeinen kirjallinen konteksti. Kumpikin kirjailija saattaa lapset höyhensaarille Nukkumatin opastuksella. Topeliuksen Lumpeenkukka ja Andersénin Peukalo-Liisa käsittelevät rakastamisen vaikeutta - lumpeen ja rantakoivun tai myyrän ja Peukalo-Liisan välillä. Rakkauden kestävyyttä pohditaan puolestaan Topeliuksen Valkovuokossa samaan tapaan kuin Andersénin Sommerfuglessa. Kirkonkukossa Topelius yhtyy andersénilaiseen yläluokan satiiriin. Topeliuksen Hyrrässä luonto esitetään hyvin romantiikalle ominaisesti kaiken jumaluuden sisältävänä tempelinä Andersénin Kellon tavoin.

Mutta kun Topelius kirjoittaa Andersenille vastasadun, hänellä on siihen syynsä. Topelius ja Andersén kertovat Punaisissa kengissä tytöstä, joka menee kirkkoon jalassaan punaiset kengät,

turhamaisuuden merkki, mutta Andersénin kertoja on tuomiossaan ankarampi (pyöveli katkaisee tytön jalat) kuin Topeliuksen, joka panee äidin viskaamaan Riikan kengät vain jokeen, sillä Riikka on oikeastaan halunnut miellyttää Jumalaa. Topelius lieventää tragiikkaa myös kertoessaan Unda Marinasta, merenkuninkaan tyttärestä (vrt. Andersénin Pieni merenneito).

Topelius eroaa Andersénista siinäkin, että Topeliukselle kansallinen herääminen muodostuu ideologiseksi keskuksiksi. Lähelle kansaa hän tulee käyttäessään kansantarinoiden rakennetta ja aiheistoa, jopa kaskuja sadun virikkeinä. Topelius kertoo paikallistarinaa Lohtajan vaivaisukosta ja sen tekijästä ahneesta Puu-Pekasta. Hän kehittää siitä lapsenomaisesti jännittävän ryöstötarinan, vankikarkureineen ja kiinniottajineen. Lohtajan nimismies saa toimia salapoliisin tehtävässä.

Topelius käyttää tietysti kalevalaisia motiiveja, - Topelius oli Lönnrotin ystävä ja sitä paitsi hänen isänsä oli jo kerännyt kansanrunoutta. Metsänkuninkaassa esiintyvät suomalaiset jumaluudet Mielikki ja Tapio. Faabeleissa Kettu ja kalastaja, Karhun kalanpyynti, Kettu ja jänis Topelius uusintaa eläintarinaperinnettä, jota Kristfrid Ganander oli edellisellä vuosisadalla kerännyt ja julkaissut. Topelius antaa folkloristisen syntytarinan muodon sadulleen Kuinka Jumala loi Suomen.

Sadusta Koivu ja tähti on tullut topeliaanisen isänmaanrakkauden tunnusteksti. Topelius uskoo isänmaan jumalalliseen johdatukseen niin kuin lapsen suojelusenkelin huomaan. Turun linnan tonttu-ukossa tapahtumapaikkaan tiivistyy symbolisesti koko Suomen historia ja kaukainen menneisyys: linnan maanalaisissa kerroksissa asustaa Väinämöinen, jonka soitto ja laulu alkaa vähitellen menettää surumielisyyttään, toteaa kertoja valoisaan tulevaisuuteen viitaten.

Suhteessaan maanmiehiinsä Topelius ei ole kritiikitön. Maamme-kirjassa Topelius käyttää kaskua venäläisestä, ruotsalaisesta ja suomalaisesta pellonraivauksessa. Venäläinen kuokkii laulellen ja saa työnsä valmiiksi ensimmäisenä, ruotsalainen työskentelee välistä nauraen, välistä nuristen saaden tehtävän suoritetuksi toiseksi ripeimmin, mutta juro suomalainen Matti uurastaa pellollaan iltaan saakka. Kun isäntä tarkastaa työtä, hän toteaa, että venäläinen on jättänyt maahan kaikki kivet, ruotsalainen isot kivet, mutta Matilta peltoon ovat jääneet vain pikku kivet. Tämän jälkeen isäntä osaa sijoittaa kunkin sopivaan työhön, venäläisen karhitsemaan, ruotsalaisen ojankaivuun ja suomalaisen peltojen raivaamiseen, sillä siihen hän on luotu - toteaa kertoja hymyn väreet suupielessä. Se on Topeliuksen kommentti Saarijärven Paavo -teemaan, joka on keskeisiä aiheita proosakirjallisuudessamme Väinö Linnaan ja Heikki Turusen Kivenpyörittäjän kylään saakka.

Sadussa Pikku Matista Topelius kontekstuaalistuu J.L. Runebergin Vänrikki Stoolin tarinoihin, sillä pikku Matti on Suomen sodan sotaveteraanin pojanpoika, orpo, joka maaherran ansiosta pääsee opintielle. Siinä on Suomen sivistyksen tienviitta. Topelius oli syntynyt samana vuonna kuin Karl Marx ja hänen ensimmäiset satunsa ilmestyivät vain vuotta ennen Kommunistista manifestia. Säätyläisten sosiaalista omaatuntoa kolkuttavat tekstit on luettava tätä taustaa vasten: Ole hyvä

köyhille. Totuuden helmessä ylpeä prinsessa pannaan kasvamaan toiset huomioonottavaksi tytöksi vaatimattomissa olosuhteissa. Topelius tietää, että kumous itää köyhyydessä (runo *Kommunismens vagga*).

Varhemman 1600- ja 1700-luvun lastenkirjallisuuden tavoin Topelius jatkaa kristillistä perinnettä kertomalla uudestaan Raamatun kertomuksia mm. joulusta ja pääsiäisestä legendasatuina (*Pyhä yö*, *Pyhän yön lapset*, *Pellava*, *Neitsyt Marian avaimenvartija*, *Kun aurinko tanssii*), mutta valituksen ajan opettavaisista kertomuksista hän ei innostu.

Sadussa Luonnon salaisuus tehdään lempeää pilaa haltija Harmaaparran hahmossa luonnontutkijasta, joka ei pysty oivaltamaan luontoa lapsen tavoin. Kritiikin kohteena on pidetty Carl von Linnétä luokitteluineen. Topelius kyseenalaistaa valituksen materialistisen suhteen luontoon. Vattumadossa näkyy modernisti vihreä Topelius, jolle jokaisella eliöllä on luonnossa paikkansa, ja siksi luontoa, sen pienintäkin, on suojeltava.

Oppineessa pojassa arvostellaan valistusajan kirjaviisautta. Topeliuskin haluaa kasvattaa, mutta mielikuvituksen kautta, ei yksipuolisesti järkeen vedoten. Valituksen tarinoissa tottelevaiset, siistit ja huolelliset lapset menestyvät, muunlaiset tavoittavat oikean tien vasta katkerien kokemusten jälkeen. Topeliuskin tähdentää lasten kasvattamisessa vapautta ja luonnollisuutta, moraalisen ohjeena totuudellisuus ja itsensä voittaminen.

Topeliuksen lapsi on hyvä, esimerkiksi kelpaava, paitsi jotkut rikkaat lapset ja seikkailunhaluiset pojat (*kerskailija Valtteri*). Topeliuksen lapsella on hyvä sydän ja huono muisti, mikä tarkoittaa vanhempien kieltojen unohtamista tai ajattelemattomuutta (*Rosvopäällikkö Pasi Pyllerön ihmeelliset seikkailut*). Pienin ja tyhmin onnistuu aina. Lapsi esitetään myös ympäristönsä tai aikuisten pahuuden viattomana uhrina (*Sampo Lappalainen*, *Prinsessa Kultakutri*, *Tähtisilmä*).

Kun Zachris Topelius (1818-98) julkaisi ensimmäisen satukokoelmansa *Sagor* 1847, hän oli 29-vuotias nuori aviomies ja isä eikä satusetä. Satusedän kuvassa on liiaksi vakavaa, etten sanoisi yksitotista kasvattajaa ja isänmaallista vaikuttajaa. On siis korkea aika Topeliuksen satujen ja satunäytelmien uusluennalle.